

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie

Wiersma, J.K.C.

Citation

Wiersma, J. K. C. (2023, November 8). *Democratie, deugden, docentschap: de docent als gids in de democratie*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3656180>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DEEL I

Van Plato's democratische mens tot de digitale mens van de 21^e eeuw

HOOFDSTUK 1

De democratische mens: het probleem

Het vertrekpunt van de hoofdstukken 1-5 is dat de democratische mens een probleem vormt. In hoofdstuk 1 bespreek ik de vraag *waarom* de democratische mens een probleem is om in de daaropvolgende hoofdstukken het wezen van de democratische mens te schetsen.

1.1. Formulering van het probleem

Schrijven over de democratische mens kent twee grote uitdagingen. In de eerste plaats is het niet onmiddellijk duidelijk wie hij is. Zijn wezen dient dus beschreven te worden. In de tweede plaats dient beargumenteerd te worden waarom dit menstype gepaard gaat met een probleem. Doordat ik mij langdurig bezig heb gehouden met dit onderwerp, werd het voor mij vanzelfsprekend dat de democratische mens een probleem is en als aanleiding gebruikt kon worden voor een boek als het onderhavige. Tegelijkertijd heb ik in de loop der jaren aan veel mensen uitgelegd waarover mijn proefschrift ging en vaak kwam ik erachter dat dit verband helemaal niet zo evident was. Zo was ik eind 2020 in gesprek met een Tweede-Kamerlid aan wie ik vertelde over mijn onderzoek naar de democratische mens. Dit leek mij ook des te interessanter, omdat deze persoon lid was van D66. Ik gaf hem een parafrase van Plato's beschrijving, die ik in de inleiding reeds weergegeven heb, en legde hem uit dat Plato deze mens 'democratisch' noemt, omdat de democratische waarden van vrijheid en gelijkheid heersen in de ziel van deze mens. Deze analyse begreep hij meteen. Toen ik de analyse vervolgde door te zeggen dat deze mens de ene dag het ene doet, de andere dag het andere, omdat hij richting noch doel kent en stelde dat dit mijn probleemstelling was, haakte hij af. 'Waarom is dit problematisch?', vroeg hij mij, 'zo'n leven is toch prachtig? Zo leef ik zelf namelijk ook'. Zonder dit te weten illustreerde deze persoon hiermee Plato's eigen beschrijving, omdat Plato zelf opmerkt dat de democratische mens van zichzelf vindt dat hij een zeer goed leven leidt. De democratische mens is namelijk waarlijk blij zolang hij maar kan doen wat hem binnenvalt.

Het gesprek werd helaas onderbroken, waardoor er geen gelegenheid meer was om uit te leggen dat er in iedere samenleving mensen nodig zijn die richting kunnen geven. De basisgedachte is dat deze richting kan worden gegeven door mensen die ook richting weten te geven aan hun eigen leven. Dat dit gesprek juist plaatsvond met een parlementariër maakte het extra bijzonder, omdat deze basisgedachte bij uitstek zou moeten gelden voor mensen die een politiek ambt bekleden.

Dit voorbeeld toont onmiddellijk een eerste moeilijkheid. Deze parlementariër beweerde van zichzelf wel dat hij geen richting heeft, maar het feit dat hij dagelijks beslissingen moet nemen en het ambt hem dwingt verantwoordelijkheden te dragen, betekent dat hij in de praktijk wel degelijk in een bepaalde richting koerst. Een vergelijkbaar geval is Mark Rutte, die in de H.J. Schoo-lezing van 2013 meldde dat "visie de olifant is die het zicht belemmert". Als dit in de praktijk echt het geval zou zijn geweest, dan zou Rutte de jaren erna uitsluitend

willekeurige beslissingen hebben genomen zonder lijn en visie. Die conclusie lijkt onhoudbaar. Zo komen woorden en praktijk niet altijd overeen.^a

De beschouwing over de democratische mens is niet bedoeld om te ontdekken of sommige concrete mensen democratisch zijn en andere niet. Een dergelijk etiket zou de complexiteit van de mens tekort doen. Het concept 'democratische mens' kan echter wel helpen om bepaalde contouren, tonen, accenten te herkennen. Niettemin zou men zonder problemen kunnen stellen dat ieder mens 'democratisch' is, maar de ene in meerdere mate dan de andere. Welke aspecten deze vergelijkende maat bepalen, is onderwerp van dit eerste deel.

De probleemstelling van dit boek richt zich echter niet op de democratische mens als individueel-ethisch verschijnsel. Een dergelijke beschouwing zou onder andere kunnen leiden tot de conclusie dat deze mens geen gelukkig leven leidt. Hij meent weliswaar dat hij gelukkig is, maar hij is het in werkelijkheid niet. Hoewel een dergelijke ethische invalshoek interessant zou zijn, is deze niet het primaire uitgangspunt. Dit boek wil vooral de politieke dimensie ervan behandelen. De problematiek van de democratische mens groeit naarmate hij meer verantwoordelijkheid krijgt, in het bijzonder politieke verantwoordelijkheid. Democratische mensen zijn ten diepste niet geschikt om te leiden, omdat ze niet in staat zijn zichzelf te leiden. Vrij naar Ortega y Gasset, hij mag weliswaar meester zijn over alle dingen, maar hij is niet meester over zichzelf.

Concreet gaat dit boek dus vooral over degenen die behoren tot de groepen mensen die leiding geven en degenen die later leiding zullen geven. Het probleem is groter als een topambtenaar of hoofd van de politie een democratische mens is dan als hij een schoonmaker of tuinman is. Hiermee zeg ik niet dat de eerstgenoemde beroepen waardiger zijn. Ik stel uitsluitend vast dat mensen met deze beroepen meer verantwoordelijkheid dragen. Dit uitgangspunt betekent ook niet dat het niet uitmaakt wat voor soort leven een schoonmaker, tuinman of wie dan ook leidt. Voor zijn omgeving en zijn eigen leven zou het voor deze persoon ook beter zijn met een niet-democratische ziel door het leven te gaan. Dit is simpelweg het geval, omdat nagenoeg iedereen een zekere verantwoordelijkheid draagt: voor zijn kinderen, familie, buurt, en zo voorts. Dat het zich afwenden van verantwoordelijkheid om een rusteloos leven te leiden voor iedereen problematisch is, zal ook voldoende blijken uit het vervolg. Dit boek concentreert zich echter op de groepen van wie relatief gezien nog meer verantwoordelijkheid wordt geëist. Voor hen is de probleemstelling het pregnantst.

Alvorens ik in dit deel terug wil gaan naar de wortels van de democratische mens, acht ik het eerst noodzakelijk om de probleemstelling vanuit de actualiteit duidelijker te formuleren. Hiertoe wil ik een aantal passages bespreken uit *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy* van Christopher Lasch. Dit boek geeft de problematiek weer van een democratische mens die de samenleving leidt.

---

^a Ook op conceptueel niveau is het probleem zichtbaar. Er bestaat een innerlijke tegenstrijdigheid, wanneer we spreken over een democratische elite of een democratische leiding. Elite en leiding impliceren per definitie een vorm van ongelijkheid en onvrijheid. Er is altijd sprake van ongelijkheid, omdat een bestuurlijke elite per se meer bevoegdheden en rechten heeft dan degenen die hier niet toe behoren. Er is tevens altijd sprake van onvrijheid, omdat een leidinggevend instituut of persoon pas 'leidend' genoemd kan worden, wanneer hij anderen leidt, beveelt, verbiedt, op een plicht of taak wijst. Hierdoor ontnemt hij hun immer een deel van hun vrijheid.

1.2. Eerste concretisering van het probleem aan de hand van Christopher Lasch

Met de titel van zijn boek stelt Lasch zich nadrukkelijk in de traditie van Ortega y Gasset. Waar Ortega y Gasset analyse zich vooral richt op het veranderende karakter van de massa, spreekt Lasch hoofdzakelijk over de hoedanigheid van de elite. Lasch stelt namelijk dat juist de massa de oude traditionele waarden (*id est* niet-democratische waarden) nog heeft behouden en dat louter de zelfverklaarde elites zich hebben overgegeven aan een democratische levensstijl.^a Hierin bestaat de revolutie. Lasch laat zien dat deze elites zich hebben afgewend van een publieke *esprit*, overgeleverd aan een materiële levensstijl en vaste waarden hebben losgelaten. We zullen in de rest van deel I zien dat dit bij uitstek de kenmerken zijn van de democratische mens.

Lasch' observaties helpen om de toestand te begrijpen waarin de elite bemenst wordt door democratische zielen. In zijn inleiding beschrijft hij deze situatie als volgt:

Those who covet membership in the new aristocracy of brains tend to congregate on the coasts, turning their back on the heartland and cultivating ties with the international market in fast-moving money, glamour, fashion and popular culture.⁹

Doordat de nieuwe elite zich afscheidt van de levensstijl van de gewone man, zoeken elites elkaar op aan de Amerikaanse kust. Hier vormen zich kleine gemeenschappen met goede restaurants, snelle toegang tot vliegvelden en goede scholen. Lasch' boek verscheen in 1995 maar in het nieuwe millennium hebben zijn observaties aan kracht weinig ingeboet. De Amerikaanse 'new aristocracy' woont in Silicon Valley of heeft vakantiehuizen aan de westkust. De politieke elite woont in de welvarende voorsteden van Washington. Ze zijn hoogopgeleid en trouwen met elkaar.¹⁰ De stelling dat deze elite amper weet wat er in hun eigen 'heartland' gebeurt, komt overeen met een analyse dat in 2016 de *mainstream* media meenden dat de progressieve elite aan de kust de presidentiële verkiezingsuitslag zouden bepalen, waarbij zij te weinig rekening hadden gehouden met de vergeten groepen in de binnenlanden.¹¹ Deze cultuur van 'new aristocracy' valt ook te herkennen in Amsterdam, waar steeds meer plekken komen die gekenmerkt worden door 'fast-moving money, glamour, fashion and popular culture'. Zo kan men tegenwoordig niet alleen op de Zuidas werken. Men kan er ook wonen in hyperluxe appartementen. Deze locatie is onder andere aantrekkelijk voor deze nieuwe elite, omdat het waardevoller is dat Schiphol dichtbij is dan de binnenstad.^b

Lasch laat ook zien dat het idee 'thuis' voor de nieuwe elite een heel andere betekenis heeft:

It is a question whether they think of themselves as Americans at all. (...) "Multiculturalism" (...) suits them to perfection, conjuring up the agreeable image of a global bazaar in which exotic cuisines, exotic styles of dress, exotic music, exotic tribal customs can be savored indiscriminately, with no questions asked and no commitments required. The new elites are at home only in transit, en route to a high-level conference, to the grand opening of a new franchise, to an international film festival,

---

^a Men kan zich terecht afvragen of Lasch de precieze nuance van *las masas* heeft begrepen, aangezien Lasch de massa's in zijn bespreking gelijkstelt aan de lagere klasse in sociaaleconomische zin. Ortega y Gasset stelt uitdrukkelijk dat dit niet zijn idee van massa is. (zie: Ortega y Gasset, J. (2016), p. 69). Ortega y Gasset's analyse is volledig in overeenstemming met de beweringen van Lasch. Omdat dit geen halszaak is, maar slechts een kwestie van onnauwkeurig gebruik van de begrippen, blijf ik Lasch's analyse volgen.

^b Men zou kunnen stellen dat de nieuwe elite zich heeft verplaatst naar plekken waar letterlijk het zicht ontnomen is op deze problematiek. Ze gaan in aparte wijken wonen, sturen hun kinderen naar andere scholen en hebben hun eigen sportverenigingen.

or to an undiscovered resort. Theirs is essentially a tourist's view of the world - not a perspective likely to encourage a passionate devotion to democracy.¹²

Iemand uit de nieuwe elite voelt zich vooral een *global citizen*. Ze kunnen zich ook zo voelen, aangezien ze vaak op meerdere werelddelen zijn geweest. Zo reist men van stedentrip naar wintersport met een bezoek aan een festival of conferentie tussendoor: dit is een prachtig ideaalbeeld.^a Daarna zijn ze weer een periode in eigen land en doordat ze vaak buiten de deur eten, kunnen ze gevarieerd en buitenlands eten. Hun 'global bazaar [with] exotic cuisines' is vaak dichtbij. In dit kosmopolitisme kunnen de mensen uit deze elite zich vrijelijk bewegen en genieten van al het goede dat de wereld te bieden heeft. Hun liefde voor multiculturalisme tussen aanhalingstekens is goed te verklaren. Hun omarming van andere culturen zorgt ervoor dat hun persoonlijke vrijheid vergroot wordt. Iemand die vrienden heeft in Afrika en Australië en vaak op vakantie gaat naar Latijns-Amerika, ontwikkelt gemakkelijk een liefde voor die culturen. Deze levensstijl is democratisch in die zin dat zij alle culturen ook als gelijkwaardig beschouwen. Dit soort 'democratie' is echter problematisch volgens Lasch,^b omdat deze opvatting vaak gepaard gaat met een levensstijl die weinig betrokken is. Door zo te leven is de kans zeer groot dat er minder aandacht is voor de mensen uit de eigen buurt, en *a fortiori* dat men tijd steekt in de politieke verantwoordelijkheden van eigen gemeenschap en land.

Een typerende situatie tekende zich af te midden van de coronacrisis in 2020. Zo liet paus Franciscus tijdens zijn wekelijkse Angelus-toespraak op 3 januari 2021 weten dat hij bedroefd was dat mensen midden in een *lockdown* ervoor kozen hun land te verlaten voor een vakantie van plezier. De paus stelde dat zij in plaats van hun eigen comfort hadden kunnen denken aan het helpen van hun medemens, die ziek is of het economisch moeilijk heeft. Deze kritiek was vooral gericht op dezelfde elite waarover Lasch spreekt, aangezien het vooral deze mensen zijn die het zich kunnen veroorloven om, eventueel met een privévliegtuig, naar een eigen vakantiehuis te gaan. De 'gewone man' moest in zulke tijden hard werken om zijn baan of bedrijf overeind te houden.

Het kernprobleem is dus dat de nieuwe elite zich afzondert, zowel fysiek als cultureel, en weinig notie heeft van een verantwoordelijkheid voor de publieke zaak. Deze sociale segregatie kent echter nog diepere wortels. Het verschil in levensstijl is namelijk gegrondvest in een groot verschil in normen en waarden. Lasch schrijft het volgende over hoe de nieuwe elite kijkt naar hen die hier niet toe behoren:

Upper-middle-class liberals, with their inability to grasp the importance of class differences in shaping attitudes toward life, fail to reckon with the class dimension of their obsession with health and moral uplift. They find it hard to understand why their hygienic conception of life fails to command universal enthusiasm. They have mounted a crusade to sanitize American society: to create a 'smoke-free environment', to censor everything from pornography to 'hate speech', and at the same time,

---

^a Voor een meer recentere schets van ditzelfde probleem verwijst ik naar Charles Murrays *Coming Apart* (2013), waar hij op zowel kwalitatieve als kwantitatieve wijze laat zien dat de nieuwe elite op een nog nooit eerder vertoonde wijze zich afscheidt van de *mainstream*. De mensen in de nieuwe elite laten zich volgens Murray kenmerken doordat ze allereerst gaan wonen in aparte zones, de zogenaamde *SuperZips*, goed geïnformeerd zijn, te vinden zijn in hippe koffietentjes, veel reizen, geen televisie kijken, veel bezig zijn met hun gezondheid en die van hun kinderen. De mensen uit de *mainstream* leven vaak ongezond, gaan op vakantie naar Disneyland en Las Vegas, kijken veel televisie, hebben vaak reguliere banen. Aan de hand van de parameters 'huwelijk, eerlijkheid, religie en werk' laat Murray zien dat de nieuwe elite vooral goed voor zichzelf heeft gezorgd en de *mainstream* heeft gelaten in hun neergang: bij hen meer werkloosheid, meer criminaliteit en hogere scheidingcijfers.

^b Lasch gebruikt hier het woord "democracy" anders dan ik. Voor Lasch gaat een echte democratie namelijk gepaard met waarden zoals verantwoordelijkheid en betrokkenheid. Deze staan juist haaks op begrippen als vrijheid en gelijkheid.

incongruously, to extend the range of personal choice in matters where most people feel the need of solid moral guidelines.¹³

Deze morele agenda van de nieuwe elite is herkenbaar. Veel mensen in de Nederlandse elite vinden bijvoorbeeld waarden zoals duurzaamheid en een gezonde levensstijl vaak zo belangrijk dat zij het gerechtvaardigd vinden dat de overheid vrijheidsbeperkende maatregelen neemt zolang deze ten goede komen van de duurzaamheid en gezondheid. Men denke aan het groeiend aantal wettelijke duurzaamheidseisen waaraan een huis moet voldoen, of de uitdijende maatregelen tegen roken. De groep mensen die zulke ingrepen steunt, vindt vaak in andere morele kwesties dat de mensen vrij moeten worden gelaten. Men denke aan de keuzevrijheid inzake abortus en euthanasie. Deze houding van de elite is ambivalent en daardoor verwarrend. Waarom stelt deze elite dat een individu zelf mag kiezen hoe men denkt over het begin en het einde van het leven, terwijl zij deze gewetensvrijheid loochent op het gebied van visies op man-vrouwverhoudingen? In plaats van dat deze elite richting geeft, heeft zij niets anders te bieden dan een inconsequente visie op vrijheid. Deze inconsequentie is echter wel consequent met het beeld van de democratisch mens: zijn essentie bestaat namelijk uit zulk een grilligheid.

Lasch toont ook een andere dimensie van deze inconsequente houding. De nieuwe elite kijkt ten diepste neer op de doorsneemers, waardoor er zelfs een scherpe intolerantie kan ontstaan voor hun gedachtewereld:

In the heat of political controversy, they find it impossible to conceal their contempt for those who stubbornly refuse to see the light - those who 'just don't get it', in the self-satisfied jargon of political rectitude. - Simultaneously arrogant and insecure, the new elites, the professional classes in particular, regard the masses with mingled scorn and apprehension. (...) [Such an attitude] stands in the way of progress: family values, mindless patriotism, religious fundamentalism, racism, homophobia, retrograde view of women. (...) [They are, in their eyes,] hopelessly shabby, unfashionable, and provincial, ill-informed about changes in taste or intellectual trends, addicted to trashy novels of romance and adventure, and stupefied by prolonged exposure to television.¹⁴

Een groot aantal van deze thema's komt nog steeds voor in het politieke debat. In haar verkiezingscampagne liet Hillary Clinton in 2016 zich zelfs het woord *deplorables* ontvallen. Deze gebeurtenis illustreert heel goed een andere inconsistentie in het denken van de democratische mens. De democratische mens kijkt neer op mensen die niet zo leven als hijzelf. Dit oordeel leidt echter tot een innerlijke paradox, omdat het tegelijkertijd tegen zijn eigen waarden in gaat om zichzelf hoger te achten. Het belang dat hij hecht aan de gelijkheid gaat gepaard met de opvatting dat ieders levensstijl gelijkwaardig is. Die van een ander mag men niet veroordelen. Toch doet deze democratische mens dit wel, maar verbergt dit geringschatten (*'conceal their contempt'*). Hij gelooft in vrijheid en gelijkheid, maar sommige mensen moet men zeker geen podium bieden.

Lasch laat zien dat deze psychologische spagaat er ook voor zorgt dat men minder geneigd wordt echt politiek betrokken te zijn. Politieke verantwoordelijkheid betekent dat men keuzes moet maken, dus ook voor anderen. Zulk een betrokkenheid vloekt met vrijheid en gelijkheid. Iemand stelt zich namelijk boven de anderen en zal keuzes moeten maken die de vrijheden van anderen noodzakelijk zullen aantasten. Dit fenomeen ziet Lasch ook:

An aristocracy of talent - superficially an attractive ideal, which appears to distinguish democracies from societies based on hereditary privilege - turns out to be a contradiction in terms: the talented retain many of the vices of aristocracy without its virtues. Their snobbery lacks any acknowledgement of reciprocal obligations between the favored few and the multitude. Although they are full of

'compassion' for the poor, they cannot be said to subscribe to a theory of noblesse oblige, which would imply a willingness to make a direct and personal contribution to the public good.¹⁵

De theorie van *noblesse oblige* leidt bij deze groep tot ongemak. Zij impliceert namelijk een *aristocracy of talent*, en dat is juist een problematische opvatting. Een notie van *aristocracy* staat namelijk haaks op het denken in termen van gelijkheid. Sterker nog, *aristocracy* staat bijna synoniem aan arrogantie. Dit ongemak onder democratische zielen belemmert het zicht op het bestaan van zulk een *aristocracy of talent*. Zonder dit zicht wordt de kans ook kleiner dat mensen exact die *virtues* ontwikkelen die iemand in staat stellen een publieke taak uit te voeren. Wat dan overblijft, stelt Lasch, is wellicht een vorm van mededogen naar de ander - men maakt bijvoorbeeld nog wel eens geld over naar een goed doel - maar men heeft niet de kwaliteiten ontwikkeld om iets actiefs en zinnigs te betekenen voor hun eigen gemeenschappen.

Als dit fenomeen op grote schaal plaatsvindt, komt een samenleving in de gevarenzone. Het probleem ontstaat als degenen met talent en kwaliteit zich afzonderen van de gemeenschap. In plaats van het nemen van politieke verantwoordelijkheid verkiezen ze een vrij leven. Dit is het drama van de democratische mens. Op deze manier helpt de democratische mens namelijk de democratie om zeep. Ook de democratie heeft een elite nodig die haar taak zeer serieus neemt en de leiding neemt volgens het principe *noblesse oblige*.¹⁶ Het laatste woord van dit dictum laat zien dat men hier noodzakelijkerwijs vrijheid voor in moet leveren.

1.3. Conclusie

Aan de hand van Lasch's analyse hebben we gezien dat de democratische mens, die leeft zonder vaste richting en helder doel voor ogen, zich vooral zal richten op zijn eigen individuele leven. Hij heeft weinig oog voor de publieke zaak, aangezien hij het te druk heeft met het najagen van zijn eigen doelen. De opkomst van de democratische mens brengt paradoxaal genoeg de democratie zelf in gevaar.

We zullen in het vervolg van dit deel zien dat de analyse van Lasch niet nieuw is. Ook Tocqueville en Ortega y Gasset laten zien dat er een verband bestaat tussen democratie, individualisme en het verwaarlozen van het publieke belang. De volgende hoofdstukken doen onderzoek naar deze intellectuele wortels. Uit deze bronnen kunnen we een scherper beeld destilleren van wie de democratische mens is.

Om dit goed te doen gaan we eerst terug naar Plato. Om zijn eerder aangehaalde passage goed te begrijpen dienen we deze te verstaan in samenhang met het project van de *Politeia*. Daarna volgt een bespreking van Tocqueville, Ortega y Gasset en Sennett.